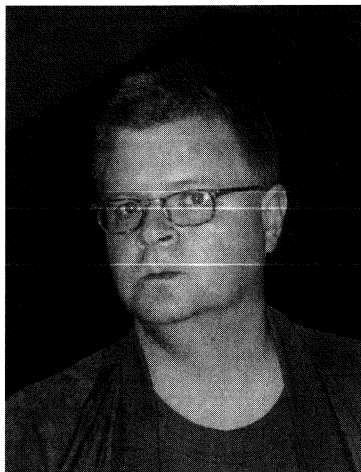

Systemskifte och biografi

MAGNUS BERG är docent i etnologi och verksam vid Institutionen för tematisk utbildning och forskning vid Campus Norrköping, Linköpings universitet. Våren 2004 utkommer hans nya bok *Förlåta men inte glömma. Rösterna om rasism, nationalism och det mångkulturella samhället i Namibia* (Carlssons).

Om man inte vågar förlita sig på sitt eget minne, så finns det en växande litteratur (Stråth 1998, Elmbrant 1993, Svallfors 1996, Blomqvist & Rothstein 2000, för att ta några exempel) att tillgå, som samstämmigt talar om att omvälvande saker har hänt i den svenska politiska kulturen under de senaste tjugofem åren.

Allra enklast uttryckt rör det sig om en serie politiskt-ekonomiska förändringstendenser i marknadsliberal riktning och, därmed, en eftertrycklig bantning av den offentliga sektorn. Den från den politiska retoriken hämtade glosan "systemskifte" antyder den radikalitet som kännetecknar dessa processer.

Att det skrivits böcker om systemskiftet betyder inte alls att det är sönderforskat. Tvärtom, systemskiftet har medfört så genomgripande förändringar av människors livsvillkor och kulturella orienteringsramar att det påkallar en bred och intensiv vetenskaplig uppmärksamhet, inte minst en humanistisk sådan. Det är i alla fall den övertygelse som jag och två forskande vänner diskuterat oss fram till.

Vi förbereder oss därför för ett gemensamt forskningsprojekt i vilket våra respektive ämnen och personliga intresseområden ska kunna ställa systemskiftet i en förhoppningsvis värdefull korsbelysning.

Den statsvetenskapligt intresserade historikern Martin Åberg ska undersöka de förändringar som politikerrollen, och bilderna av densamma, genomgått sedan ungefär 1980. Idé- och lärdomshistorikern Fredrik Sunnemark ska studera de grundläggande försanthållandena kring relationerna mellan samhälle, människa och historia, och kring verklighetens och kunskapens beskaffenhet som förändringar i den politiska retoriken avspeglar.

EN KOHORTS ERFARENHETER

För egen del vill jag fördjupa mig i den biografiska erfarenheten av systemskiftet. Den här artikeln presenterar några inledande och provisoriska tankar om de linjer som en sådan studie skulle kunna följa. Den ska bygga på en serie intervjuer med några dussin (på det här stadiet är inte det exakta antalet det viktiga) personer som förenas av den omständigheten att de är födda på 1940-talet. Det är *inte* fyrtio-talisternas förmenta och enligt klichén skändligen övergivna politiska radikalism som gör dem intressanta utifrån undersökningens utgångspunkter. I alla fall inte primärt. Det är i stället omständigheten att de utgör en kohort som fått uppleva såväl systemskiftet som perioden före det.

Denna kohort föddes in i det som somliga vill kalla folkhemmet och andra välfärdsstaten. I det projektet hade politiken en annan och mera omnipotent roll. Enligt somliga tog den hand om medborgarna, bland annat genom de politiskt övervakade monopolen (inom utbildning, vård, kommunikation och så vidare), så att medborgarna slapp oroa sig över allt det som fattig-, sjuk- och ålderdom kan föra med sig. Enligt andra gjorde den livet outhärdligt genom att omyndigförklara medborgarna, döda deras kreativitet och genom sin fientlighet mot valfrihet.

Man tyckte olika saker men man tyckte dem om samma sak. Denna sak, "folkhemprojektet", finns inte längre. Det är tydligt i den formella politiken där nya typer av diskussioner utgår från en ny och begränsad roll för den politiska viljan. Men det är också kännbart på ett betydligt mera vardagsnära sätt. Systemskiftet griper in i en rad livsområden – frågan om var ens barn ska gå på dagis, i skolan, vad man ska och får se på TV, hur man ska

tillförsäkra sig en anständig pension, oron för att förlora sitt arbete på grund av offentliga besparingar eller flexibel kapitalism, och så vidare – på ett högst påtagligt sätt. Det ger sig tillkänna genom den "ekonomins kolonisering av vardagen" som Mats Lindqvist studerar i sin bok *Is i magen* (2001, ett i mitt tycke fullständigt lysande exempel på etnologisk miniatyrkonst) och tvingar därmed fram ett behov av en förändring av den politiska världsbilden.

Ordet "världsbild" ska delvis förstås bokstavligt. Det är naturligtvis inte bara Sverige som förändrats. Västvärlden är föremål för samma marknadsliberala omstruktureringar som Sverige och många vill hävda att EU-integrationen är ett uttryck för just detta. I världen öster om väst inleddes en liknande process senare, men när den väl började var den desto mera dramatisk. Östblockets sammanbrott som politiskt och ekonomiskt system fick i sin tur dramatiska effekter för den värld som kallas den tredje. Jag vet en del om hur dessa kunde ta gestalt i det subsahariska Afrika i allmänhet och i Namibia i synnerhet (jag har relativt nyligen avslutat ett bokmanus om Namibia, Berg kommande). Efter 1989 (om man vill använda året för murens fall som symbolisk vattendelare) var Afrika inte längre en av de kalla krigets globala arenor. På det politiska planet innebar det helt enkelt ett plötsligt tynande av det amerikanska och, förstås, sovjetiska intresset för kontinenten. Det pumpades inte längre in ekonomiskt, militärt och annat stöd till de regimer som tog ställning mot vännens fiende (se till exempel Ehnmark 1995).

Detta politiska ointresse harmonierar med ett ekonomiskt. Enligt Herbert M. Jauch (2001) motsvarar de utländska investeringar som görs i Afrika mindre än

Det går undan i systemskiftets tidevarv. Vykort över Göteborg och Liseberg. Foto: Lars Ericsson.

en halv procent av de globala investeringarna. Denna ekonomiska marginalisering medför inte att afrikanska länder lämnas i fred att utforma sin ekonomiska politik efter egna preferenser. Behovet av investeringar och tillgången till en marknad för export av råvaror och import av konsumtionsvaror (det senare ett förtvivlans arv från kolonialismens ekonomiska världsordning) är enormt och ofta desperat. Det finns inget alternativ till en nationell vädjan om att få bli en del av den kapitalistiska världsmarknaden.

Före 1989 fanns ett sådant. Det levde i det politiska och ekonomiska stödet från länder som mer eller mindre välgrundat kallade sig socialistiska. Idag är de forna afrikanska kolonierna ensidigt hänvisade till att försöka locka till sig utländska in-

vesteringar genom att följa de råd om strukturanpassning – mindre och billigare offentlig sektor, större frihet för utländsk kapital – som Världsbanken och IMF tillhandahåller.

Det fanns en världsbild som kännetecknades av sin tydlighet när man väl begripit sig på dess grunddrag. Det fanns en god halva och en ond halva. Man fick själv avgöra vilken som var vilket. Det fanns heroiska självständighetsrörelser med socialism i blick och det fanns bålverk mot den internationella kommunismen. Förutsättningarna för att bilda sig en mening om denna värld var relativt goda och okomplicerade. Det är bland annat frågan om det verkligen förhöll sig så och om vad som har ersatt denna världsbild som informanterna ska få ge sin syn på.¹

Och hur. Vad var det egentligen som hände? Hur började det? Somliga tycks luta åt uppfattningen att det var politiken som plötsligt gav sig i kast med att försöka avveckla sig själv. Men fullt så enkelt tycks det inte vara. Nosar man i för lekmannen hjälpligt begriplig ekonomisk litteratur (Andersson 2001, Singh 2001) framträder en annan bild. Bretton Woodssystemet, de överenskommelser om fasta växelkurser som skulle reglera de internationella ekonomiska mellanhavandena efter andra världskriget, gynnade förvisso USA:s och dollarns dominerande ställning. Men det utgjorde också ett skydd för de nationella regeringarna mot den transnationella valutaspekulationen; ett skydd som möjliggjorde nationella politiska projekt och prioriteringar. Det säkrade ett utrymme för den nationella politiken i vilket till exempel ett folkhem kunde byggas.

Men 1973 gick Bretton Woods-systemet i graven. Det berodde dels på att USA, på grund av ett budgetunderskott som i sin tur var en effekt av finansieringen av Vietnamkriget, inte längre ansåg sig kunna garantera dollarns värdebeständighet. Med detta samverkade en allt starkare transnationell finansmarknads återkommande spekulationsattacker mot dollarn. Med systemets sammanbrott krympte också politikens nationella utrymme. Vad Thatcher, Reagan och andra gjorde var alltså blott att förverkliga de politiska ideal som nu stod i samklang med en obönhörlig, global ekonomisk utveckling.

Ungefär så långt hänger lekmannen med. Sedan blir det svårare och något senare alldeles omöjligt. Det är just detta jag vill lyfta fram som en poäng. Idag är politiken i stor utsträckning underställd dels en anonym marknads nycker, dels ytterst abstrakta makroekonomiska lagar som

inte ens nationalekonomerna själva tycks förstå fullt ut. Riktigt så var det inte före systemskiftet. Då fanns det politiker att beskylla eller hylla; ansvariga personer och partier som gjorde rätt eller fel, som var dumma eller kloka.² Idag (eller rättare sagt en dag häromåret då jag råkade lyssna på radio) kan statsminister Göran Persson inleda sitt anförande i riksdagens ekonomiska debatt med att dra sig Mexikos statsfinansiella kris till minnes och hur den påverkade den svenska ekonomin, för att sedan ägna sig åt den svenska nationens ekonomiska politik i den närmaste framtiden. Jag tror att den kopplingen är synnerligen logisk, men jag kan inte riktigt göra klart för mig varför. För att uttrycka det enkelt: det har blivit svårt att förstå politikens förutsättningar. Före systemskiftet gick det att tänka på dessa som handfast ideologiska. Nu tenderar de att försvinna i abstraktioner som endast de nationalekonomiskt välutbildade kan skönja ett mönster i.

ETT SÄTT ATT HANTERA SYSTEMSKIFTET

Ekonomins kolonisering av vardagen, det globala raset för fästpunkter för en världsbild, politikens avpersonifiering, plötsliga abstraktion och relativa avideologisering. Det är faktorer som kan medverka i en bakgrundsförståelse av den politiska kulturens omvandling. Men kärnan i den empiriska undersökningen ligger inte här. Den angelägna uppgiften är i stället att försöka fånga tekniker för att biografiskt hantera denna omvandling. Det finns förstås många sådana och de kräver en nyanterad analys. På ett sätt är det utpräglat meningslöst att påbörja en sådan innan man samlat in sitt material. Men å andra

sidan bör man nog ha rustat sig med teori- grundade idéer när det blir dags att ge sig ut i fält. Det föresvävar mig att man då skulle kunna tänka i följande riktning. Det är fråga om två, kunskapssociologiskt anstrukna, mycket grova och mot varandra djupt motsägelsefulla, skisser över vad som kan tänkas ske när en biografiskt rotad världsbild konfronteras med dramatiska förändringar i tiden.

Den första skissen: Det är en både vanlig och rimlig tanke att det finns en period i livet som är speciellt betydelsefull för människors utformande av förståelsen av sig själva, samhället och världen – barn- och ungdomen. Inom psykologin, eller i alla fall dess psykoanalytiskt orienterade varianter, är den fullständigt grundläggande, men den har också en etablerad ställning på en rad andra håll, både inom och utanför den akademiska världen. Den handlar ibland om en okomplicerad och "naturlig" process, ibland om ett synnerligen mödosamt arbete, ibland om båda delarna. Det finns fog för samtliga perspektiv. Den värld som människor föds in i är given, det finns inget alternativ (förutom de mer eller mindre patologiska) till att acceptera den som den presenterar sig. Det är en "naturlig" process, som kunskapssociologer sorterar in i den primära socialisationen. Att däremot (övertyga sig om att man är i färd med att) förstå den på ett sätt som gör det möjligt att ta ställning till den, reflektera över den, kräver ett omfattande intellektuellt arbete. Detta slit äger rum i en senare – individuerande, separerande – livsfas som kronologiskt kan kopplas ihop med tonåren och årtiondet därefter. Det är förstås ingen enkel, kumulativ process i vilken den ena kunskapsflisan klokt och smidigt fogas till den andra till ett allt större mönster. Ambivalens, förvirring, motsägelser – allt i

den stilen finns det gott om, det vet envar som varit ung.

Men just detta – den krångliga, smärtsamma, förvirrande vägen till en någorlunda sammanhängande världsbild, liksom det "naturliga" införlivandet av en "självklar" värld – skapar sällan någon sprudlande lust att göra om hela arbetet: att slå sönder den surt förvärvade förståelsen av världen för att från ingenting börja skruva ihop en ny. Och i princip gäller nog det oavsett vilka känslor man hyser för den bild man lyckats få ihop. På just den punkten kan det nog gå på ett ut om man älskar eller hatar det man tycker sig se framför sig.

Att korrigera detaljer i sin politiska världsbild går förstås bra, men dess grundstruktur är så djupt pålad i medvetandet att den är omöjlig att förändra. När världen omvandlar sig mot någonting som inte världsbilden kan vara värd för står endast defensiva strategier till buds. Man kan dra sig undan, försöka bortse från diskrepanserna mellan värld och världsbild, fylla huvudet med annat än politisk kultur, ge plats för de unga. Man kan bli bitter och fara ut i förebräelser mot världen för att den inte längre motsvarar det man lärt sig att tycka om. Och de som tyckte illa om samma saker kan också dras in i denna bitterhet. Deras utgångsläge är ett annat, det är förstås sant. Känslorna av triumf när det förhatliga prognosenligt rasar samman, övertygar naturligtvis om att världsbilden är både intakt och korrekt. Problemet uppstår senare när de politiska realiteterna börjar avvika också från den tänkta ordning som skapats i avståndstagandet från det gamla; när utvecklingen går för långsamt eller för fort, när den slår in på vägar som man inte kunnat förutse, när det blir för mycket eller för lite av det ena och det andra.

ETT ANNAT SÄTT

Skiss nummer två: man har inte en chans. Skeendena sköljer över oss, piskar oss i ansiktet som slagregn i storm. Vardagens strida ström av små och stora förändringar kräver vår klarvakna uppmärksamhet. Hela vår koncentration tas i anspråk i en kontinuerlig läroprocess. Det är en sanning som förmodligen blivit ännu sannare i takt med att tiderna blivit sen/post-moderna. Det är svårt att föreställa sig att det går att hålla en gammal världsbild vid liv samtidigt som den kognitiva energin fokuseras på att identifiera, tolka och hantera förändringar. Det är svårt och det är också ofunktionellt, rent av dumt. Man får inte göra sig omöjlig. Man måste fungera i den tid man lever; förlusterna är stora för den som ger upp den ambitionen. Tvärtom finns det all anledning att lära sig det nya så grundligt som möjligt; det ställer ett i många avseenden bättre liv i utsikt.

Själva tanken om en politiskt-kulturell världsbild är i sig förenklad och förmodligen ett uttryck för nostalgi. Också före systemskiftet var förstas människan först och främst sysselsatta med att försöka orientera sig i tidens krängningar. I den mån världsbilder verkligen byggdes på den tiden skedde det i en miljö av tvivel, obesvarade frågor, motsägelsefullhet, ovisshet och resultatet var glesa tankemönster som endast förmådde täcka begränsade, fragmentariska aspekter av allt det som hörde samman med politisk kultur, och detta visste, eller i alla fall kände eller anade, de som använde sig av dessa tankemönster. Världsbilderna var dessutom bemängda med luckor, fickor, gropar och i dem förde de sällan uttryckta tankelinjerna ett oroligt liv. Världsbilderna var havande med sina alternativ. Det är därför missledande att tänka sig att gamla världsbilder försvä-

rar mötet med en ny tid. Man kan inte hållas fast av någonting som egentligen aldrig funnits.

Den personlighetstyp som svarar mot den här skissen förefaller ha ett högst betydelsefullt stöd i de moderna kunskapsinstitutionerna. Det antyder i alla fall den etnologiska forskningen om dessa som nu är under framväxt (och som speglas i detta nummer av *Kulturella Perspektiv*). De moderna kunskapsinstitutionerna skiljer sig från sina föregångare – folkskolan, gymnasiet, Hermodskursen – på det här området. I de senare fick man "lära för livet". Denna syn på kunskap och biografi – som väl också har en betydande giltighet i dagens grundskola – stod alltså i samklang med de förhållanden som här antytts under rubriken "den första skissen".

I de moderna kunskapsinstitutionerna fokuseras däremot "det livslånga lärandet", och det på ett sätt som skärper kraven på människors förmåga att kontinuerligt rita om sina kulturella kartor. Som framgick av den text av Fredrik Schoug och Birgitta Meurling som introducerade sessionen "Kunskapsinstitutioner" vid den nordiska etnolog- och folkloristkongressen i år, är innehållet i de moderna kunskapsinstitutionerna sammanvävt med en retorik som betonar det livsnödvändiga i att inte bara ta till sig det nya, utan också att skapa det. Det är nödvändigt för en bra individuell framtid, men det är någonting i sammanhanget mindre betydelsefullt. Det är samhällets, nationens, västvärldens framtid som står på spel i en världsordning där den materiella produktionen i allt större utsträckning äger rum i lågkostnadsländer. Det som Sverige och Väst kan försvara sin tätklunge-/ledande ställning med, är kunskap om det nya och det nya som ska komma. Det är en slagkraftig pedagogik med underförstådda konse-

kvenser i temporalt motsatt riktning: det som har hänt har hänt och kan inte göras omgjort. Gårdagens omvandlingar är den dagens fakticitet som utgör en neutral utgångspunkt för det som ska komma.

I en kommande artikel speglar också Karin Salomonsson denna närhet mellan de moderna kunskapsinstitutionerna och det jag kallat "skiss nummer två". Rubriken på hennes artikel – "Kompetensindustrin" – säger omedelbart vad det är fråga om. Det satsas stort och från många håll på att människor ska förmås uppdatera sina kunskaper och utveckla sin kompetens i det de yrkesmässigt sysslar med eller vill syssla med. Många av dessa satsningar är integrerade delar av arbetsrutinerna. De är till exempel synliga i de "kurser, inspirationsdagar, kick-offs eller längre utbildningar" som yrkesarbetande människor "vill, eller känner sig tvingade till att bevista".

Den som vill bevara minnet av en världsbild som föreföll giltig för trettio år sedan kan knappast ägna sig åt det på arbetstid. Det finns varken ro eller utrymme för det. Arbetet tillhör det kommandes rike och inte det förflutnas. Påminnelserna om det är omöjliga att undgå. Frågan är om det ens är möjligt att vårda en äldre världsbild efter arbetsdagens slut. Också då utövar den väl till viss del sitt inflytande, bilden av landets framtida väl och dess beroende av en odelad fokusering på det nya i nuet.

Så – som i skiss ett och skiss två – kan det vara. Men det kan också vara på andra sätt.

NOTER

¹ Ett tänkbart svar är att denna dualistiska tankefigur fortfarande är vid god vigör. Det enda som ersatts är dess innehåll. Stöd för denna föreställ-

ning går t ex att hitta i Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations* (1996) och i den officiella amerikanska retoriken efter 11 september. Men det finns starka skäl att anta att denna manikeism knappast kan övertyga särskilt många.

² Den politikens avpersonifiering som följt med systemskiftet motsägs förmodligen inte av den repersonifiering som äger rum i samspelet mellan politiker och media. TV-kanalernas pratshower visar knappast ansvariga förtroendevalda med landets öde i sin hand, utan förhoppningsvis charmiga offentliga personligheter vars privata liv förväntas väcka nyfikenhet.

REFERENSER

- Andersson, Erik, 2001. *Globaliseringens politiska ekonomi. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, Magnus, Kommande. *Förlåta men inte glömma. Röster om rasism, nationalism och det mångkulturella samhället i Namibia. Och i Sverige*. Stockholm: Carlssons.
- Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo, 2000. *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Ehnmark, Anders, 1995. *Resa i skuggan*. Stockholm: Norstedts.
- Elmbrant, Björn, 1993. *Så föll den svenska modellen*. Stockholm: T. Fischer & Co.
- Huntington, Samuel P., 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Jauch, Herbert M., 2001. *Playing the Globalisation Game. The Implications of Economic Liberalisation for Namibia*. Windhoek: Labour Resource and Research Institute.
- Lindqvist, Mats, 2001. *Is i magen. Om ekonomins kolonisering av vardagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Salomonsson, Karin, kommande. "Kompetensindustrin. Rekrytering, personalutveckling och karriärplanering." I: Idvall, Markus & Schoug, Fredrik (red.) 2003, *Kunskapssamhällets marknad*. Lund: Studentlitteratur.
- Singh, Kavaljit, 2001. *Finansbomben. Globala penningflöden ur ett medborgerligt perspektiv*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- Stråth, Bo, 1998. *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*. Stockholm: Atlas.
- Svallfors, Stefan, 1996. *Välfärdsstatens moraliska ekonomi. Välfärdsopinionen i 90-talets Sverige*. Umeå: Boréa.

SUMMARY

Transition and Biography

The article outlines a few basic features of a planned research project. This project makes up a third of a bigger project, which, from three different

viewpoints, intends to throw light on the changes in political culture that Sweden has undergone since around 1980. In the bigger project, historian Martin Åberg will examine changes in the role of the politician and historian of ideas Fredrik Sunnemark will study how changes in the language of politics reflect underlying perceptions of the relationship between society, man and history.

The project presented in the article concerns biographical experiences of the political changes. It will be based on interviews with people old enough to have been marked by the preceding political culture. The article outlines the changes and two possible ways of relating to them.